

Soosüsteem ja sooideoloogia – kesksed mõisted märkamaks soolist ebavõrdsust

Ülle-Marika Papp, soolise võrdõiguslikkuse ekspert

Naissoost ja meessoost inimeste erinevuste „avastamisel“ ja nendevaheliste suhete tõlgendamisel on pikk ajalugu. Naiste ja meeste vastandamine ja erinev väärtustamine sai alguse antiikfilosoofide inimsusekäsitlustest. Tänapäeval on keeruline mõista, miks isegi sotsioloogia klassikud, kes rõhutasid sotsiaalsete jõudude mõju inimeste igapäevaelule, ei pööranud kuigi palju analüütilist tähelepanu erinevustele naiste ja meeste sotsiaalses staatuses. Max Weber näiteks nägi naiste madalama sotsiaalse staatuse põhjusena „loomulikku“ nähtust - meessoost isikute füüsilist ja intellektuaalset ülimuslikkust.

See, et sotsioloogia suured mõtlejad ei osanud märgata soolisuse olulisust ühiskondlikus tööjaotuses ja nägid soorollides vaid vajalikku funktsiooni ühiskonna toimimise tagamisel, mõjutas pikka aega ka järgnevaid uuringuid. Üldlevinud arusaamaks oli, et kui keegi töötab väljaspool kodu, peab keegi jääma koju laste eest hoolitsema ja täitma laste sotsialiseerimise tähtsat ülesannet. Eelmise sajandi keskelt pärinevadki seisukohad, mille alusel omistatakse emotsionaalsed ja ekspressiivsed rollid naistele ja ratsionaalsed ning instrumentaalsed rollid ehk eesmärgistatud tegevused tasustatud töö valdkonnas meestele.

Varasematel perioodidel pakutud näiliselt lõplikke ja vaieldamatuid vastuseid sugudevaheliste erinevuste ja suhetega seotud küsimustele hakkasid feministlikud teoreetikud ulatuslikult vaidlustama alles 1970. aastatel. Seejärel on kiirelt arenenud nais- ja soouuringutes ainuüksi viimase kolme-nelja aastakümne jooksul toimunud põhimõttelised suunamuutused.

Soolisuse käsitlusviisid

Kuni 1980. aastateni valitses arusaam, et soolised erinevused inimeste käitumises on põhjustatud geneetilistest ja füsioloogilistest faktoritest ning et poiste ja tüdrukute / meeste ja naiste vahel on olemuslikud ja nn. kaasasündinud erinevused. Usuti, et mehelikkus ja naiselikkus on staatilised, loomulikud ja looduse poolt määratud omadused, mis ei muutu.

Sellise lähenemise ehk essentsialistliku sooteooria raames tehtud uurimuste korduvuuringutest ja metaanalüüsides aga selgus, et sugudevahelised erinevused on tunduvalt väiksemad kui erinevused soogruppide sees. Esialgu küll raske uskuda, aga ka näiteks naiste ja meeste kaalu ja pikkuse vahelised erinevused jäävad alla kümne protsendi. Üha täpsemaks muutunud neuropsühholoogiliste uuringute tulemusel on jõutud järelduseni, et pole olemas ka mingit ajude kaasasündinud „soolist programmeerimist“, vaid inimese areng konstrueeritakse samm-sammult pideva ja dünaamilise suhtlemise käigus aju, geenide ja keskkonna vahel. See aga tähendab, et pole ühtki aspekti ajutegevuses, mida ei mõjutaks need kultuurilised stereotüübid, milles inimene areneb.

1980. aastate esimesel poolel ülekaalu saavutanud soorollide, sotsialiseerimise ja sotsiaalsete ootuste teooriate kohaselt hakatigi üha rohkem märkama ja analüüsima seda, kuidas naistele ja meestele sobivaks peetavaid omadusi, käitumisi ja valikuid taastoodavad kõik sotsiaalsed institutsioonid – perekond, kool, õigus, majandus, meedia, kunst jne. Kuigi need teooriad ei võimalda selgitada sugudevahelist hierarhiat ehk siis seda, miks kõike maskuliinsusega seotut

kõrgemalt väärtustatakse, näitavad nad jäikade binaarsete soostereotüüpide piiravat mõju inimese arengule.

1990. aastatest üha laialdasemalt kasutatav sotsiaalkonstruktivistlik käsitlusviis tunnistab, et soolisi erinevusi põhjustavad suurel määral väliskeskkond ja sotsialiseerimine, eitamata samas sooliste erinevuste bioloogilis-füsioloogilisi tegureid. See lähenemine väidab siiski, et erinevused naiste ja meeste käitumises ning staatuses tuginevad eelkõige sotsiaalsele praktikale. Uuringute lähtekohad ja küsimuseasetused on mõjutatud Foucault' seisukohast, et võimusuhteid, sugu ja soolisust konstrueeritakse ehk *luuakse* pidevalt igapäevase suhtlemise käigus.

Nüüdisaegsed soouuringud ei püüagi niivõrd määratleda, millised naised ja mehed on või mille poolest nad erinevad. Pigem on eesmärgiks välja selgitada need sotsiaalsed, struktuursed ja institutsionaalsed tegurid, mis omavahelises koosmõjus sugude ebavõrdseid suhteid ja ebaõiglust (taas)toodavad. Seega ei ole uurimisfookus keskendunud mitte niivõrd naistele ja meestele, kuivõrd soosuhetele ühiskonnas. Soolisust vaadatakse sotsiaalselt konstrueeritud kategooriana ja sugudevahelisi suhteid süsteemina, mis erinevatel viisidel on põimunud muude süsteemide ja institutsioonidega.

Soosuhted ja soosüsteem

Soosuhteid saab käsitleda erinevatel tasanditel. Soosuhted on sotsiaalselt organiseeritud suhted ühiskonna tasandil, **riigi ja soogruppide** vahel. Need väljenduvad ühiselt jagatud ettekujutustena ja on sageli sätestatud nii seaduste kui ka tavanormidega. Näiteks kui seadustega on antud õigus lapsehoolduspuhkusele ainult emadele, määratletakse sellega nii vanemate vahelised õigused ja kohustused kui ka naiste ja meeste staatus tööturul. Suhteid erinevate **soogruppide vahel** näiteks lasteaias, koolis, organisatsioonis mõjutavad levinud stereotüübid naiste ja meeste omaduste, käitumise ja tegevuste kohta. Nii näiteks identifitseerivad poisid ja mehed end peamiselt igasuguse naiselikkuse eitamise kaudu. Kui rääkida **indiviidide vahelise suhtlemise tasandil**, on vastastikused suhted sageli mõjutatud hoiakutest ja arvamustest ehk eelarvamustest selle kohta, milline käitumine on naistele või meestele kohane. **Indiviidi tasandil** saab rääkida soolisest identiteedist – isiksuse suhtumisest iseendasse kui teatud soogrupi esindajasse.

Seega on soolise ebavõrdsuse taga olevate hierarhiliste suhete nähtavakstegemine ja analüüsimine keerukas. Arvestada tuleb mitmetahuliste ja erinevaid tõlgendusvõimalusi pakkuvate sotsiaalsete protsessidega, kus ühte ja lihtsat põhjust ja tagajärje seost on raske välja tuua. Näiteks naistele omistatav suurem tagasihoidlikkus, enesekriitilisus ja väiksem enesekindlus ei ole soolise ebavõrdsuse põhjus, vaid hoopis selle tagajärg.

Mitmed autorid kirjeldavadki sugudevahelisi suhteid sotsiaalse süsteemina – soosüsteemina ehk staatuste ja rollide korraldatusena, mis eksisteerib lahus inimestest, kes staatust omavad ja rolle täidavad. Soosüsteemi avaldumise kesksimateks valdkondadeks peetakse võimu, tööde jaotamise, inimestevahelise suhtlemise ja kultuuri tasandit. Selline lähenemine aitab vältida ka vaidlusi selle üle, nagu oleks üks või teine sugu olukorras „süüdi“.

Soosüsteem avaldub erinevates ühiskonnaelu valdkondades omamoodi sotsiaalsete mudelitena. Näiteks **võimusuhte tasandil** võib näha, kuidas võim, valitsemine, kontroll, organisatsioonides ilmnev hierarhia, seadusandlik võim ja kollektiivne või individuaalne

vägivald on sugude alusel eristunud. Näiteks meestele on vägivaldsemad suhted rohkem lubatud kui naistele. Erinevate **tegevusvaldkondade tasandil** määrab kehtiv soosüsteem, kuidas on sugude vahel jagatud tasustatud ja tasustamata töö, ametid ja elukutsed tööturul. **Inimsuhete ja emotsionaalsete kontaktide tasandil** ilmneb soosüsteem selles, kas ja kuidas eristatakse ja vastandatakse feminiinsust ja maskuliinsust, eri soost inimeste ja gruppide vahelist kokkukuuluvust, usaldust, solidaarsust, eelarvamusi, poolehoidu ja põlgamist, heteronormatiivsusega seotud norme, seksuaalset atraktiivsust ja käitumist. **Kultuuri, normide ja väärtuste ning sümbolite tasandil** saab analüüsida, kuidas soolised identiteedid on kultuuris määratletud, milliseid tähendusi neile omistatakse, kuidas soolisi eristusi ja vastandamist esitatakse kõnes, keeles, tekstides ja märgilistes tähendustes, millised on valdavad uskumused ja hoiakud sugude suhtes, kas bioloogiline võime sünnitada määrab ka sotsiaalsed suhted jms.

Soosüsteem väljendubki reaalses tegelikkuses, mida käsitletakse normaalse ning justkui etteantuna pea kõikide sotsiaalsete institutsioonide poolt – perekonnas, haridusasutustes, ettevõtetes ja organisatsioonides, meedias ja meelelahutuses, poliitikas.

Sooideoloogia

Viisides, kuidas soorollide üle arutletakse ja soolisusega seotud nähtustele reageeritakse, peegeldub sooideoloogia. Sooideoloogia on suhteliselt nõrgalt seostatud kogum ideid, hinnanguid, väärtusi, hoiakuid, mille abil normaliseeritakse ja õigustatakse kehtivat soosüsteemi, ootusi naiste ja meeste sotsiaalsetele rollidele ja rollidevahelistele suhetele. Sooideoloogiat antakse suures osas edasi teksti ja kõnega, ent ka müütide, stereotüüpsete hoiakute, sümbolite, rituaalide või muude sotsiaalsete praktikate kaudu.

Traditsioonilised sooideoloogiad on uskumuste süsteemid, mis seletavad, miks ja kuidas naised ja mehed üksteisest erinevad. Nad määravad erinevuste alusel naiste ja meeste erinevad (ja tingimata ebavõrdsed) õigused, vastutuse, piirangud ja tasud ning õigustavad halvustavaid reaktsioone teisitõtlejate suhtes. Kaheks põhipostulaadiks on naiste ja meeste erinevuste rõhutamine ja vastandamine ning meeste ja mehelikkusega seotu suurem väärtustamine.

Egalitaarsed, st võrdsusele suunatud **ja liberaalsed sooideoloogiad** on uskumuste süsteemid, mis tunnustavad inimeste valikuvabadusi, naiste ja meeste võrdväarsust, naiste ja meeste võrdse kohtlemise olulisust ja toetavad egalitaarset tööjaotust.

Eestit iseloomustab senini nii patriarhaalsest ühiskonnakorraldusest kui ka eelmisest totalitaarsest režiimist pärit soosüsteem, kus mehed domineerivad otsustustasanditel ja naistele kehtib lisaks nn. töötava ema mudeli järgimisele ka kohustus oma naiselikuks olemist pidevalt välja mängida.

Soosüsteemi toodavad ja taastoodavad inimesed ise vastavalt kehtivale sooideoloogiale soorolle kindlaksmääravate normide, stereotüüpide ja ideede kordamise ja edasiandmisega üha uutes ja uutes situatsioonides. Normide omandamine ja edasiandmine uutes situatsioonides on aga ka pidevalt varieeruv, ning sõltub igast ühiskonnaliikmest, eelkõige aga neist, kellel on võimu avalikku arvamust kujundada. Seega saavad soosüsteemi, selles kehtivaid norme ja sooideoloogiat mõjutada inimesed ise, kui nad seda süsteemi teadvustavad, selle toimimise seaduspärasusi tunnevad, seda kahtluse alla seavad ja selle üle arutavad. Just

keelekasutusega luuakse ja kujundatakse nii teadmisi, uskumusi ja väärtusi kui ka rühmadevahelisi suhteid ja rolle, samuti sotsiaalseid identiteete.

Soosüsteem avaldub eelkõige ühiskonnas kujunenud tööde, vastutuste, õiguste ja võimaluste jaotumises sugude vahel. Soolise võrdõiguslikkuse eesmärgina nimetatud võrdsuse saavutamine naiste ja meeste õigustes, võimalustes, kohustustes ja vastutustes tähendab kehtiva soosüsteemi muutmist modernsemaks ja ühiskonna ning indiviidide arenguvajadustele vastavaks. Mida kiiremini muudame nähtavat reaalsust, seda kiiremini hakkavad muutuma ka arusaamad ja hoiakud.